

His family had eleven artists, fresco and icon painters.

Aleksandar Rafajlović is

Aleksandar is a descendant of the Dimitrijević-Rafailović family of fresco and icon painters, eleven of them in five generations from the Boka Kotorska school of painting who, starting from 1680 with the first signed icon until the second half of the 19th century, make Europe's longest running family art workshop. The author's complete documentation containing photos of 650 icons made by his predecessors, taken at approximately 90 locations in Montenegro, Serbia, Bosnia and Herzegovina, and Croatia is presented at the exhibition. This is an opportunity for one to see all the icons, enjoy the artistry and disperse uncertainties surrounding the authorship and the dates of origin. He is the great-great-grandson of Ivo Rafailović, the icon painter whose work marked the end of activities of the last Byzantine manner icon painters in our region. The result of many years long expedition can be seen on the website which offers over 13.500 photographs that have been taken since 2005:

www.bokokotorskaslikarskaskola.rs

Aleksandar Rafajlović, born in 1957, studied painting in Belgrade and Paris. He is married and has three children, a painter in Belgrade and a street portrait artist in Portugal, a top contributor to the national culture.

Gallery of Solidarity, Kotor

14. 5. – 4. 6. 2019.

Museum of Polimlje, Berane

7. 6. – 28. 6. 2019.

У његовој породици било је једанаест сликара, фрескописаца и иконописаца,

Александар Рафајловић је

Александар је потомак Димитријевића-Рафаиловића, једанаесторице сликара из пет генерација Бокопоторске сликарске школе који својом делатношћу, од прве потписане иконе из 1680. године до друге половине 19. века, чине најдуговечнију породичну сликарску радионицу у Европи. Аутор на изложби презентује свој рад на формирању комплетне документације са 650 њихових икона, снимљених на око 90 локација у Црној Гори, Србији, Босни и Херцеговини и Хрватској. Документација је прилика да се виде све иконе, ужива у сликарском мајсторству и отклоне многе недоумице око ауторства и времена њиховог настанка. Чукунук Ива Рафаиловића, иконописца са чијим радом престаје делатност последњих сликара у византинском маниру на овим просторима. Резултат дугогодишње експедиције се може видети на сајту са преко 13.500 фотографија снимљених од 2005. године: www.bokokotorskaslikarskaskola.rs

Александар Рафајловић је рођен 1957. године, студирао је сликарство у Београду и Паризу. Муж, отац троје деце, уметник у Београду и улични потрчетиста у Португалу. Врхунски доприносилац националној култури.

Галерија солидарности, Котор

14. 5. – 4. 6. 2019.

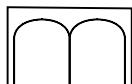
Полимски музеј, Беране

7. 6. – 28. 6. 2019.

Aleksandar Rafajlović

Galerija solidarnosti, Kotor
14. 5. – 4. 6. 2019.

Polimski muzej, Berane
7. 6. – 28. 6. 2019.

Иконе Бокоторске сликарске школе

Презентација око 650 икона снимљених на 90 локација у Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини и Хрватској. У јесен 2004. године аутор проводи са супругом недељу дана у Котору и заједно обилазе неколико цркава са фрескама и иконама предака. Помишља да би се могла направити права и целовита документација: нови дигитални апарати, цркве углавном мале, скеле непотребне, довољно њих двојица, шурак, професионални фотограф са комплетном опремом, аутом и агрегатом и аутор са каталогизима, документацијом, благословима, дозволама, аутокартама, адресама, бројевима телефона... Основа потраге за иконама и фрескама био је обиман каталог професора Рајка Вујичића. На почетку је деловало лако, касније се испоставило да је најтеже добити дозволе за снимање а требало је месецима радити на компјутерској обради снимљеног материјала и уредити легенде. Почело је са најмногобројнијом збирком на једном месту, у Народном музеју у Београду, а онда путовања, дугогодишња експедиција. После великог пута лепо је доћи до циља. Аутор ће пробати да направи општи каталог са свим познатим иконама и фрескама. Наставља се...

Фотографије: Александар Милосављевић и Александар Рафајловић, обрада фотографија и легенде: Александар Рафајловић, сарадница на обради фотографија: Весна Рафајловић, видео презентација: Никола Рафајловић, музика: Џоселин Пук. Трајање: 46 минута, 2015.

Icons of the Painting school of Boka Kotorska

Presentation about 650 icons were filmed at 90 locations in Serbia, Montenegro, Bosnia and Herzegovina, and Croatia. In the autumn of 2004, the author and his wife spent a week in Kotor; together they visited several churches with frescoes and icons made by his ancestors, traced back to the Dimitrijević and Rafailović families. He was struck by the idea of compiling proper and all-encompassing documentation: new digital cameras, generally small churches, scaffolds were not needed, two-person team was enough, brother-in-law, a fully equipped professional photographer with a car and a generator, and the author with catalogues, documentation, blessings, permits, car maps, addresses, phone numbers... The search for icons and frescoes started with a comprehensive catalogue by Professor Rajko Vujičić. It seemed easy at first but, later, the biggest difficulty turned out to be obtaining filming permissions. Also, months were needed to do computer editing of the filmed materials and to sort out the legends. The wheels were set in motion with the largest single collection, at the National Museum of Belgrade, followed by travel, long-lasting expedition. It is nice to reach the goal after a long journey. The author will try to make a general catalogue with all the known icons and frescoes. It continues...

Photographs: Aleksandar Milosavljević and Aleksandar Rafajlović; author, photo and legend editing: Aleksandar Rafajlović; assistant photo editor: Vesna Rafajlović; edited by: Nikola Rafajlović; music: Jocelyn Pook. Running time: 46 min. 2015

www.bokokotorskaslikarskaskola.rs

Сајт са комплетном документацијом икона садржи преко 13 500 фотографија. Видећете где су локације и како до њих стићи. Посетите насеља, цркве, манастире, ризнице, галерије и музеје у којима се налазе иконе снимљене са пуно детаља да би биле занимљиве љубитељима и омогућиле истраживање стручњацима. Иконе је најлепше видети у црквама на иконостасима за које су сликане. Велики део икона из Боке и Грбља, одлично конзервираних и рестаурираних после великог земљотреса 1979. године није се вратио у цркве. Многе још увек чекају на обнову. Највећи број икона је непотписан и недатиран. Документација је прилика да се виде све иконе, ужива у сликарском мајсторству, отклоне многе недоумице око ауторства и времена настанка... Снимање траје од 2005. године и још увек није окончано. Остало је само неколико неснимљених икона. Многобројне иконе су први пут снимљене и представљене у овој фотодокументацији. Аутор је својим малим знањем и искуством многе легенде детаљније и прецизније обрадио у ишчекивању да то ураде прави зналци. Бескрајно је захвалан свим дивним људима који су на било који начин помогли овај пројекат јер без њихове драгоцене помоћи овај посао не би ваљано обавио.

Главни фотограф: Александар Милосављевић, аутор, једини финансијер, други фотограф: Александар Рафајловић, израда сајта: Никола Рафајловић, 2014/15.

The website with the complete icon documentation contains over 13.500 photographs. It shows locations and offers instructions on how to reach them. Visit the places, churches, monasteries, crypts, galleries and museums which house the icons that were filmed; lots of details, which admirers might find interesting and researchers useful, were taken. Icons are best seen in churches, on their original iconostasis. A large number of icons from Boka Kotorska and Grblje, expertly conserved and restored after the great earthquake of 1979, have never been returned to the churches. Many icons still await renovation. The largest number of icons bears no signature or date. The documentation presents an opportunity for all icons to be seen, artistic workmanship to be enjoyed, numerous uncertainties concerning authorship or time of origin resolved... The filming which started in 2005 is not completed yet. Only a few undocumented icons remain. A large number of icons were filmed, and are presented in this photo-documentation for the first time. The author, with his limited knowledge and experience, edited a lot of legends while waiting for experts to deal with them. He is boundlessly grateful to all the wonderful people who helped the project because without their valuable help this job would not be properly done.

Chief photographer: Aleksandar Milosavljević; author, sole financier, second photographer; Aleksandar Rafajlović, site production: Nikola Rafajlović. 2014/15

Експедиција, 255 фотографија са 16 путовања на којима се снимила документација о фрескама и иконама најдуговечније породичне сликарске радионице у Европи: родоначелника Димитрија даскала, четворице његових синова: Гаврила, Данила, Ђорђа и Рафаила који се по њему презивају Димитријевићи, Максима Тујковића, Рафаилових синова Петра и Василија Рафаиловића који носе презиме по оцу да би га задржале наредне генерације, Василијевих синова Ђорђа и Христофора и Христофорових синова Јована и Ива. Живели су у Рисну од краја 17. века и цео 18. век да би се преселили у Грбаљ где су живели и радили у 19. веку. О животима сликара готово да нема никаквих података. Ретки записи на фрескама и иконама, млетачки катастар Рисна из 1704. године, неколико узгредних информација, списи о једном судском процесу и неколико уговора су све што је о њима познато и на основу чега се могу изводити логички закључци. Два сликара нису оставили ниједно потписано дело а само се за последњу двојицу зна када су рођени и умрли. Огроман број дела је уништен разним разарањима све до данашњи дана. Ипак, и тај мањи, сачувани део је по количини изузетан податак о последњим сликарима у византинском маниру на овим просторима. Александар је Ивов чукунунук.

Фотографије, 150 x 300 cm, 2015.

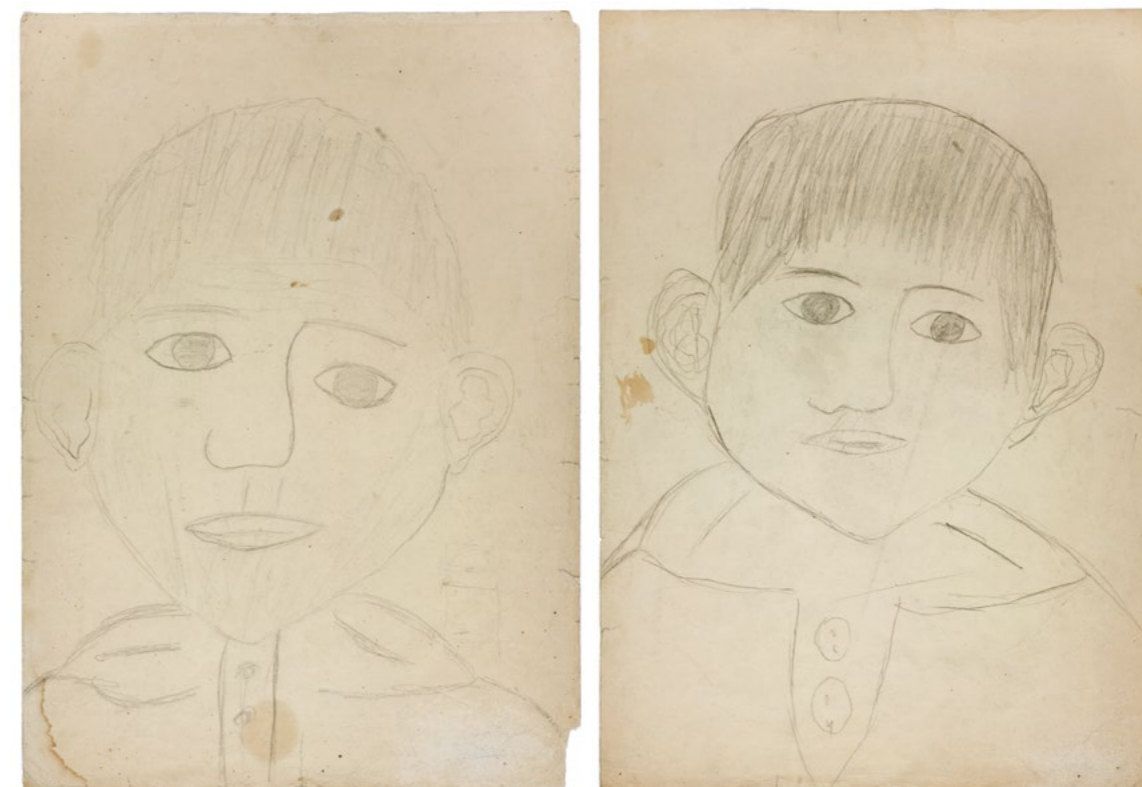
Expedition, 255 photographs from 16 journeys documenting frescoes and icons of Europe's oldest family painting workshop: Dimitrije Daskal, the founder, his four sons Gavriilo, Rafailo, Danilo and Đorđe, named Dimitrijević after him, Maksim Tujković, sons of Rafailo: Petar and Vasilije, whose last name carries the name of their father so that generations that were to come would preserve it, sons of Vasilije: Đorđe and Hristofor, and Hristofor's sons Jovan and Ivo. They lived in Risan from the late 17th through the 18th century. They moved to Grbalj, to live and work there, in the 19th century. There is hardly any available information about the lives of the painters. Rare inscriptions written on the frescoes and icons, the 1704 Venetian census of Risan, ad hoc information, notes on a court case and several contracts is all we know about them, and all there is to draw logical conclusions from. Two painters left no signatures on their work and only the last two have the dates of birth and date registered. Until now a great deal of work has been destroyed by various disasters. Nevertheless, the volume of that smaller, preserved part is still remarkable evidence of the information about the last painters in the Byzantine manner from these areas. Aleksandar is Ivo's great-great-grandson.

Photographs, 150 x 300 cm, 2015

Податак за биографију: **Прслук** једногодишњег уметника и фотографија породице: мајка Драга, отац Љубиша и сестра Коса. Беране 1958.године. Уметник је у родним Беранама је завршио основну школу и гимназију. Непрестано црта и слика. Фотографија: Владо Ђукић, 33 x 45,5 cm, 2015.

Biography details: **Waistcoat** of a year-old artist and a family photograph: Draga, the mother, Ljubiša, the father, Kosa, the sister. Berane, 1958. The artist was born in Berane, finished primary school and gymnasium there. He draws and paints non-stop. Photo artist: Vlado Đukić, 33 x 45,5 cm, 2015

Податак за биографију: **Први аутопортрет**, цртеж оловком на папиру из 1964. године. Уметник има седам година. Летњи распуст, спаваћа соба, велико огледало на комоди, 40 X 29.5 cm, 1964.

Biography details: **First Self-Portrait** drawing in pencil on paper from 1964. The artist is was 7 years old. Summer holiday, bedroom, a large mirror on a chest of drawers. 40 x 29,5 cm

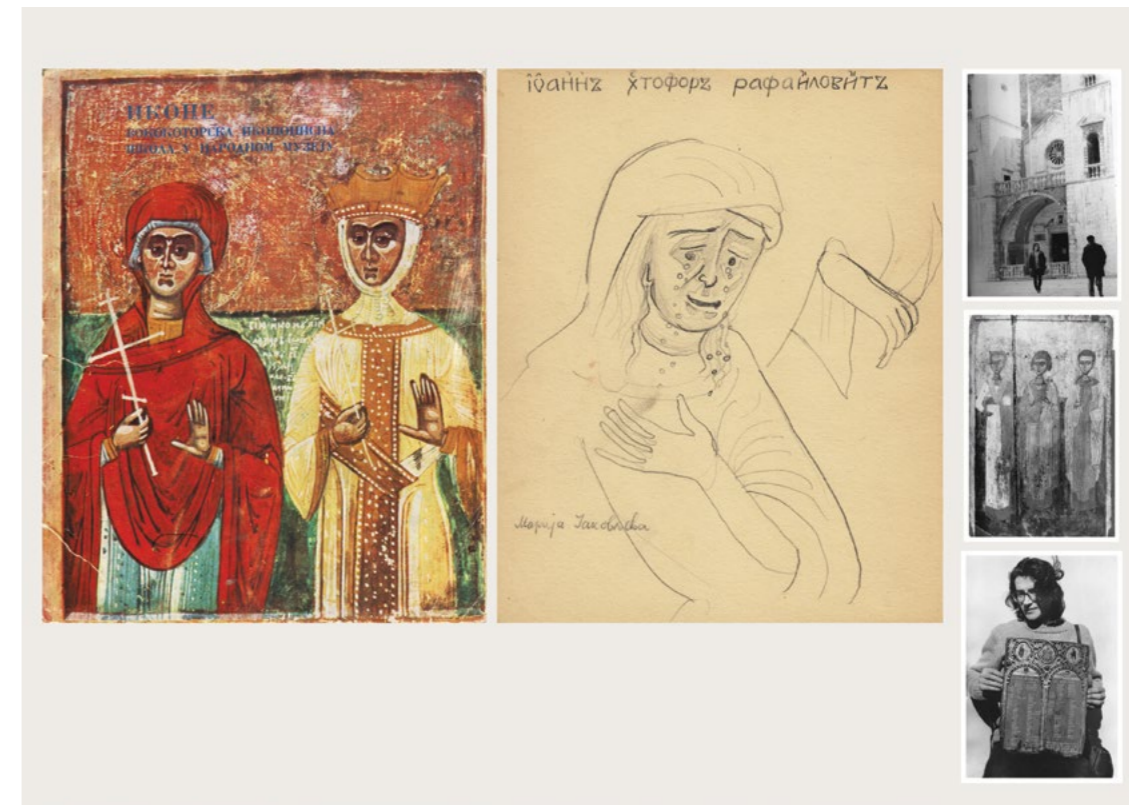
Податак за биографију: **Други аутопортрет** настао одмах после првог јер уметник није био задовољан својим изгледом на претходном покушају. Цртеж оловком, 40 X 29,5 cm, 1964.

Biography details: **Second Self-Portrait** made soon after the first one because the artist was not satisfied with his appearance from the previous attempt. Pencil drawing, 40 x 29,5 cm, 1964

Податак за биографију: **Прва уљана слика** десетогодишњег уметника. Са импресионистичким сунцем. Премијерно приказивање. Уметник је у другом разреду гимназије имао прву самосталну изложбу у беранској градској галерији а следећу две године касније у Дому омладине у Титограду (Подгорица). Уље на лесониту, 20,3 X 29,2 cm, 1967.

Biography details: **First Oil Painting** by the 10-year-old artist. With an impressionist sun. Premiere showing. The artist had his first solo exhibition in the second year of gymnasium, at the town gallery; the next exhibition was two years later at the Youth Centre in Titograd (Podgorica). Oil on hardboard, 20,3 x 29,2 cm, 1967

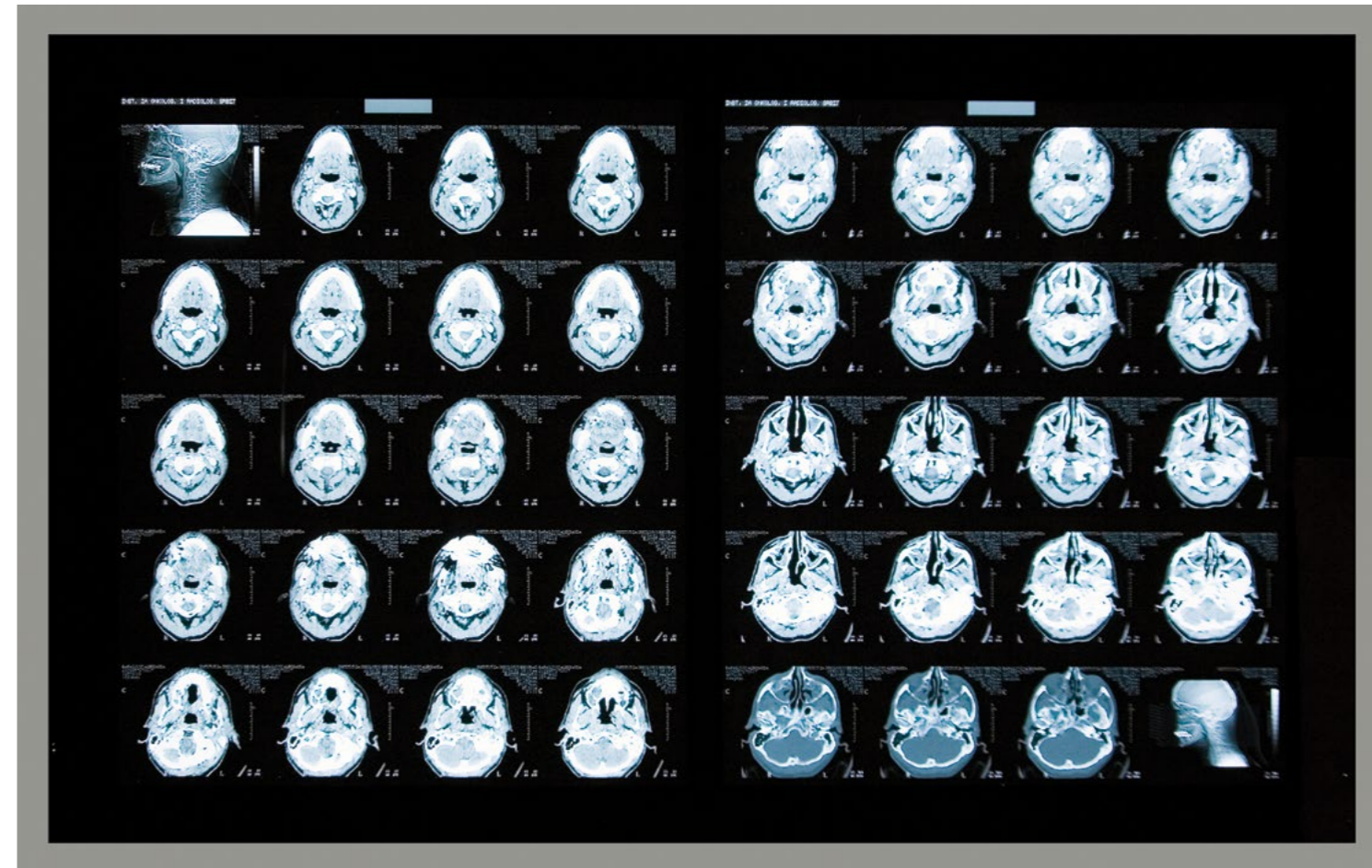
Податак за биографију: **Цртеж на празној страни каталога** путујуће изложбе икона Бокоторске иконописне школе Народног музеја из Београда коју је уметник видео у Умјетничком павиљону у Титограду 1972. године и фотографије са уметничког првог путовања по Боки Кототској и Грбљу где на терену посећује цркве са фрескама и иконама својих предака и снима прве, црно-беле фотографије икона 1979. године. Студент је четврте године сликарства на Факултету ликовних уметности у Београду. Каталог, цртеж оловком, 3 црно беле фотографије, свака 9 x 6,4 cm, 30,5 x 43 cm, 2015.

Biography details: **Drawing on an Empty Page of the Catalogue** a travelling exhibition of icons of the painting school of Boka Kotorska from the National Museum of Belgrade, which the artist saw at the Art Pavilion in Titograd in 1972, and photographs of the artist's first trip around Boka Kotorska and Grbalj where he visited local churches with frescoes and icons painted by his ancestors, and where he took his first black and white photographs in 1979. He was in the fourth year at the Faculty of Fine Arts, Department of painting, in Belgrade. Catalogue, pencil drawing, 3 black and white photographs, 9 x 6,4cm each 30,5 x 43 cm, 2015

Податак за биографију: **Наднaслoв Блицa**, петак 14. јун 2002. године. Најава интервјуа Љубице Јелисавац *Да ли да станем или пропадем*. Дигитална штампа на платну, 52 x 190 cm, 2014.

Biography details: **Headline Blic**, Friday, June 14, 2002. Interview announcement by Ljubica Jelisavac *Should I Stop or Fall Through*. Digital print on canvas, 52 X 190 cm, 2014

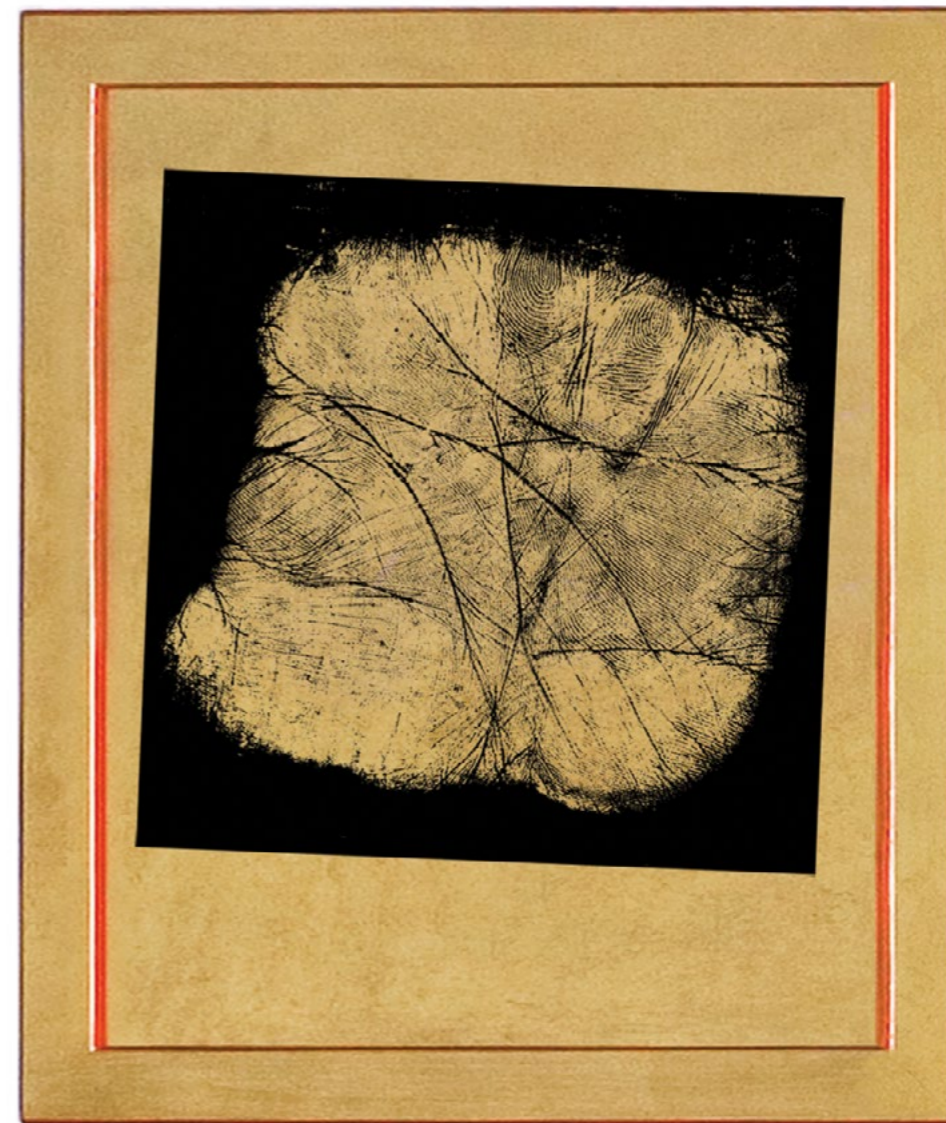
Податак за биографију: **Драги мој Димитрије**, 2 снимка са скенера, светлећа кутија, 50 x 80 cm, 2001/2015.

Biography details: **My Dear Dimitrije**, 2 scanner images, lightbox, 50 x 80 cm, 2001/2015

Податак за биографију: **Фирма**. Потпис врхунског доприносиоца националној култури. Мужа, оца троје деце, уметника у Београду и уличног портретисте у Португалу. Клирит, позлата, лед диоде, дрвени рам, 83 x 190 cm, 2014/15.

Biography details: **Firm**. Signature by an ace contributor to the national culture, husband, father of three, artist in Belgrade and street portraitist in Portugal. Plexiglass, gilt, led diodes, wooden frame, 83 x 190 cm, 2014/15

Податак за биографију: **Судбина**, отисак уметничког длана, дигитални принт, позлата, 83 x 70 cm , 2019.

Biography Details: **Destiny**, imprint of the artist's palm, digital print, gilt, 83 x 70 cm, 2019

Да ли наши уметници стоје равноправно са европским?
Да. Иако је ово мања земља, мања могућност избора,
има аутора, аутентичности и реализација које су на
врхунском нивоу. Имамо уметнике са великим У који
су се у потпуности посветили својој уметности и нису
никада правили компромисе. И сама прича о могућој
концепцији овогодишњег салона кренула је од Талешта,
Анице Вучетић и Александра Рафајловића, уметника
у које се на невиђено може имати поверења. У Србији
не постоји могућност да се неко позиционира као
уметник, јер тржиште не постоји. Ретки су они који
жртвују своју егзистенцију ради свог рада.

Податак за биографију: **Плоча**. Део интервјуа Срђана Ђилета Марковића са Дарком Радосављевић, селекторком 46. Октобарског салона. *Глас*, 7.10.2005. Београд. Мермер, 75 x 120 cm, 2007.

Biography details: **Plate**. Part of the Interview between Srđan Đile Marković and Darka Radosavljević, the 46th October Salon selector. *Glas*, October 7, 2005. Marble, 75 x 120 cm, 2007

Дванаести/The Twelfth, филм. На најавној шпици су уметникови радови настали од 1997. до 2015. године са изложби: *Сликано место*, *Улица радости/Rua da alegria*, *À memória de*, *Сликао сам Аиртона Сену*, *Посао/Work*, *Пошта*, *Јубилеј 50*, *S M L XL*, *Руке грешних*, *Circus universal*, *Коначно сами*, *Дванаести*... Аутор: Александар Рафајловић, видео артист: Мирко Јовановић, музика: Џоселин Пук. Трајање: 4 min 16 sec, 2014/15.

<https://youtu.be/LYHgTEGRsqA>

Dvanaesti / The Twelfth. Film. The trailer includes the artist's works made, and exhibited, between 1997 and 2015: *Painted Memory*, *The Street of Joy/Rua da alegria*, *À memória de*, *I made a painting of Ayrton Senna*, *Work*, *Mail*, *Jubilee 50*, *S M L XL*, *The Hands of the Sinful*, *Circus universal*, *Finally alone*, *The Twelfth*... Author: Aleksandar Rafajlović; edited by: Mirko Jovanović; music: Jocelyn Pook. Running time: 4 min 16 sec, 2014/15

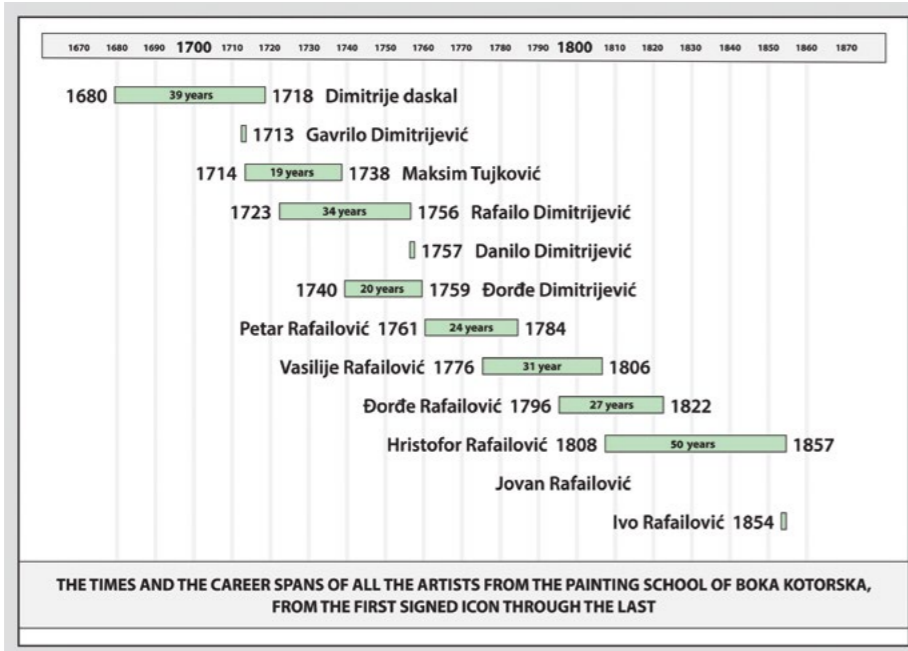
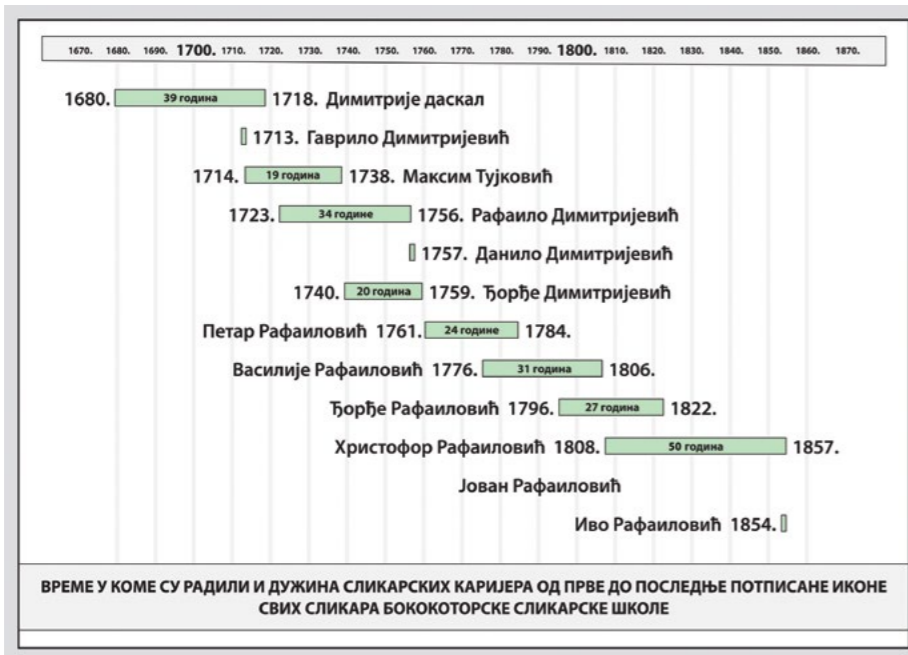
Руке грешних, јајчана темпера на дасци, 33,2 x 187 cm, 2014.

Hands of the Sinful, Egg tempera on board, 33,2 x 187 cm, 2014

Хиншерг екур, јајчана темпера на дасци, 33,2 x 187 cm, 2014.

Lufnis eht fo sdnah, Egg tempera on board, 33,2 x 187 cm, 2014

Табела, 30 x 42 cm, 2015.

Table, 30 x 42 cm, 2015

Тако, гледајте овамо, осмех, јајчана темпера на дасци, 83 x 190 cm, 2014/15.

That's It, Look This Way, Say „Cheese“, Egg tempera on board, 83 x 190 cm, 2014/15

Купатило. Чесма, огледало, простирка, сапун, 2015.

Bathroom, sink, mirror, mat, soap, 2015

Прозор. **Знаш, умеш, можеш, хоћеш...** Дигитална штампа на платну, клирит, дрво, челична решетка, кућни број. 163x 205 x 10 cm, 2013/15.

Window. You Know, You can, You Are Capable, You Want... Digital print on canvas, plexiglass, wood, steel grid, house number, 163 x 205 cm, 2013/15

Добар посао

Бранислав Михајловић

У рано пролеће 1992. године, у време када је почињао грађански рат у Југославији, Александар Рафајловић, Мирко Огњановић и ја, започели смо сликање иконостаса Катедрале Светог Саве у Кливленду, Охајо. Како је тај посао баш нама запао, дуга је и сасвим друга прича. Тај део никада и нисмо баш добро разумели. Српска православна црква у Америци је иконостас наручила преко неких посредника, прво од једне, па од друге сликарске екипе – па на крају од нас. Постојао је главни организатор посла, он је ваљда све одлучивао, у свему посредовао. Иконостас је требало да буде сав у дуборезу од буковине који су негде у унутрашњости дељали неки стрпљиви и вешти мајстори и требало је да буде широк 26, а висок, читавих 18 метара! У том тренутку то је био највећи иконостас у било којој српској цркви, већи од цркве Св. Марка, већи од иконостаса Дечанског, или од Хиландарског. Данас вероватно има и већих. Наш део је био иконописачки; 42 иконе различитих формата са укупно 147 ликова, једним магарцем и једном рибом.

Нисмо имали представу како се сликају иконе. Нешто мало што смо запамтили са Академије, са часова Сликарске технологије и скоро без икаквог претходног искуства, не слутећи обим и комплексност задатка. Првих недеља, не знајући у шта се упуштамо, радили смо у мом атељеу. Све време је била велика журба, била је заказана и нека промоција, нешто због чега је требало имати макар осам комада, одмах готових. И ту смо, у кућици на Сењаку, некако насликали престоне иконе, оне највеће које стоје у доњем реду иконостаса, свака величине 80 X 180 цм. (Мислили смо да смо их насликали а после смо их, кад смо научили боље, све пресликали.) Мој атеље је био мали, па смо завршене слике износили у двориште, да се лак суши, а и да боље можемо да видимо шта радимо. Јер, ту није било места ни за три штафелаја, па је један од нас сликао у кухињи. Те дане памтим као мој највећи сликарски успех, долазе жене из комшилукa, прочуло се некако, гледају наше слике у дворишту и крсте се! Ми говоримо да смо то насликали нас тројица, дрљави и умазани, ево, сад, малопре... Али, оне их виде као да су пале са неба! Понека жена и засузи. Зар то није највише што сликар може да постигне?

Убрзо смо се преселили у Александрову кућу и атеље. И ту остали следећа четири месеца: ту смо спавали, кували, читали један другоме –сликали дању и ноћу. Пријатељи су нам долазили у помоћ, доносили златне листиће и пигменте, откривали тајне и трикове заната, долазили су нам свештеници и историчари уметности и тумачили призоре, на крају су и наше жене радиле

са нама. Сваки други дан неко је морао да оде на пијацу, по два туцета јаја. Док двојица сликају трећи наглас чита, из „Технологије“ Живојина Туринског, или проналази у „Библији „описе исте сцене у сва четири Јеванђеља, или пореди композиције из монографија Сопоћана, Ђота и Мазача. Јер неких од наручених призора и нема у византијском сликарству. Па, хајде, измисли их, али тако да изгледају као да су пресликани из Милешеве или Студенице! Пар пута смо се озбиљно посвађали. Једанпут смо прекинули рад, из естетских и схоластичких несугласица.

Сваки лик је различит и обучен је у хаљину специфичне боје да би се препознао у некој следећој сцени, по боји своје хаљине. Свака хаљина има драперије. И сваки лик има руке и стопала, свака рука и свако стопало има нокте, сваки нокат има сјај. И зна се ко има белу браду а ко црну, ко је просед и ћелав.

На радију који је непрестано укључен иду вести о рату: гранате у Сарајеву, Вуковару, Дубровнику, па опет Книн, Мостар, Бања Лука... А ми свуда имамо понеког пријатеља или родбину. Нас тројица знамо целу Југославију! Онај задужен за јаја са пијаце долазио је са нарамком новина испод руке и читао вести, док нам свима не позли. Онда угасимо радио, забранимо даље читање. Забијемо главе у тишину, у сјај на ноктићима, у прегибе драперија, као три ћораве кокошке.

Не знам још увек да ли ме је тај посао спасао или упропастио. Прошло је више од двадесет година, а ја се и даље питам, шта би било са нама да тај иконостас никада нисмо прихватили? Да никада није прошао поред нас, да никада за њега нисмо ни чули? Да ли бих ја живео овде где сада живим, да ли бих био ово што сам сада? У Бога и даље не верујем, али питам се: да ли смо тај посао радили за Бога или је Бог тај посао урадио за нас? Никада нисмо плаћени за иконостас. Нико од нас. Онај организатор успео је уз помоћ неких посредника, Цркве, па и Уједињених нација да организује извоз једног контејнера пуног дубореза и икона у Сједињене Америчке Државе у јеку најжешћих санкција у лето '92. и да узгред организује и извоз себе и своје породице. Никада се из Америке није вратио.

Није ми жао због новца, једино ми је жао што када смо све завршили, када је сво злато било излепљено, све излакирано, у ноћи пред транспорт за Америку, схватили смо да немамо ни једну једину фотографију али да немамо ни филмове за фотоапарат. Мирко Огњановић је сео у кола отишао по камеру, и усред ноћи негде је нашао или позајмио слајд - филмове. Сликали смо све слике појединачно и заједно. Сећам се да сам пред јутро позирао лежећи на поду а свуда око мене распрсуге иконе. Он се попео на клавир и сликао ме, као да ме крсти у реци Јордан окруженог свецима. Због санкција ни ти филмови више нису могли да се развију у Београду, послати су за Беч, и негде су се некако изгубили.

Тако смо остали и без фотографија.

A Good Job

Branislav Mihajlović

It was in the early spring of 1992, just as the civil in Yugoslavia war was breaking out, that Aleksandar Rafajlović, Mirko Ognjanović and I started painting the iconostasis for Saint Sava Serbian Orthodox Cathedral, in Cleveland, Ohio. How we got to do this job is a long story. We never, actually, understood it completely. The Serbian Orthodox Church in America commissioned the iconostasis through intermediaries who approached one team of painters, then another, and then came to us. There was a man in charge who, we guessed, made all the decisions and did the mediation generally. The iconostasis was to be made from beech-wood. It was being carved, somewhere in the country, by some patient and skilful craftsmen and it was expected to be 26m wide and nearly 18m high! At that time it was the largest iconostasis that any Serbian church had; even bigger than those in St Mark's Church, or Dečani, or even Hilandar. There are probably larger ones today. Our part of the job was to paint icons; 42 icons of different formats with the total of 147 images, one donkey and one fish. We had no idea how icons were painted. We did, however, remember something from the classes about painting technology, at the Art Academy, but hardly had any experience or awareness of the volume and complexity of the task. First several weeks, unaware of what we were getting ourselves into, we spent working in my studio. It was all very hectic; a promotion of some kind was scheduled as well, something that required at least eight pieces, all ready and waiting. And then, there, in a small house in Senjak, we managed to paint the throne icons, the largest ones found at the bottom tier of the iconostasis, each measuring 80 x 180 cm. (We thought we had painted them but, later, as we broadened our knowledge, we painted them over.) My studio was small so we would take the finished paintings

into the yard, allowing the lacquer to dry but also to see better what we were doing. The room was far too small for three easels so one of us worked in the kitchen. I recall those days as my biggest success as a painter; women from the neighbourhood dropping in, the word being spread, the women looking at our painting and crossing themselves! We tell them that the three of us made them, looking a mess and covered in paint, just now, a little while ago...But to them, it's like they fell from the sky! An odd woman drops a tear. Isn't this the utmost a painter can achieve?

We soon moved to Aleksandar's house and his studio. We stayed there the following four months: we slept, we ate, read to each other there – we painted day and night. Friends came to help, bringing gold leaves and pigments, revealing secrets and tricks of the trade. Priests and art historians visited and described the scenes. In the end, even our wives worked with us. Every other day, one of us had to go to the market and get two dozen eggs. While two of us were painting, the third was reading aloud, from the Painting Technology by Živojin Turinski, or the Bible, finding descriptions of the same scene in all four gospels, or comparing compositions from monographs on Sopoćani, Giotto or Masaccio. Some of the commissioned scenes were not known in Byzantine icon painting. So, our task was to invent them, and make them look like they were copied from Mileševa or Studenica! We had several serious rows. On one occasion we stopped working because of aesthetic and scholastic disagreements. Each figure is different and clad in a dress of a particular colour so as to be recognized in another scene, by the colour of the dress. Each dress is draped. And each figure has hands and feet, each hand and each foot has nails, and each nails has a glow. It is also clear whose beard is white and whose is black, who has gray hair or who is bald. The news on the radio, which is always on, is all about the war and artillery shells in Sarajavo, Vukovar, Dubrovnik, then again in Knin, Mostar, Banja Luka.....And we all have a friend or family in some, or all, of the places. The three of us know the whole of Yugoslavia! Whichever one of us went to get the eggs from the market also came back with an armload of papers which he read the news from until we all became sick. We then switch the radio off and ban the news reading. We bury our heads in silence, in the glow on the nails, in a pleat of a draped dress, like three blind men.

I can't decide, yet, whether this job saved me or ruined me. It's been over 20 years and I still speculate as to what would have happened to us had we not agreed to do the iconostasis. Or if it had never touched us, or we had never heard about it! Would I be living here where I do, and would I be what I am now? I still don't believe in God and I ask myself: did we do the job for God or did God do it for us? We've never been paid for the job. None of us has. The organiser managed, through certain intermediaries, the Church, even the UN, to arrange the export of one shipload of woodcuts and icons into the USA while the strongest sanctions were still in place, in the summer of 1992. He also organized, at the same time, to send out himself and his family. He never came back from America.

I am not sad about the money though. I am only sad that - after we finished work and after all the gold was glued and everything lacquered - on the night of the transport to America we realized we didn't have a single photograph, and we also didn't have films for the camera. Mirko Ognjanović got into a car, went to get a camera and, somewhere, in the middle of the night found, or borrowed, slide films. We shot all the pictures individually and together. I remember lying, just before the dawn one morning, and posing on the floor with the icons scattered all around me. Mirko climbed onto the piano and took pictures of me, as if baptising me in the river Jordan surrounded with saints. It was impossible to have films developed in Belgrade at the time, because of the sanctions, so ours were sent to Vienna where, somehow, they went missing. That's how we were left without the photographs, too.

Спаваћа соба

Зоран Ћирјаковић

Када отворим очи, испред мене је увек исти приказ.

На зиду са десне стране је бело лице направљено од шкољки са огромним плавим оком и издуженом платненом траком која наликује танушном телу. Више весело него претеће, оно треба да угости духове предака који у Уиду обично стижу викендом, у сумрак, да казне, охрабре или само подсети. Горе десно је плава слика, направљена за туристе да личи на фирме фризера који шишају испод бандера са којих се може украсти струја. Једно женско и два мушка лица, само једно насмејано, али сва три упадљиво избелјена. Леп живот у тропској Африци обично има белу боју.

Горе лево је збрка боја са црним тачкама и кратким линијама, главе и руке у вреви. Нешто је чудно на том платну. Да се свако не креће на своју страну деловало би као слика бунта. Сасвим лево је дрвено папуанско лице са шкртим осмехом смештено у црни трапез. Прожето меланхолијом, као да ужива што се спојило с Богом и преживело самопоништење.

Четири рада из земаља црних људи (где уметници остају безимени) наткровљују весело португалско лице које је Дванаести открио на једном гробљу у Португалу. Сачекало га је на крају алеје ведрине, ниске замрзнутих тренутака среће залепљених на белом мермеру. Са заразним осмехом и попуштеном краватом, враголијом уписаном на лицу, слика, уз коју ми одавно почиње сваки дан, испраћала је увече Дванаестог из те португалске улице вечне радости.

Смрт је тада на Балкану била другачија, црна и ружна, свеprisутна и мерена великим бројевима, иако се углавном умирало далеко од мусавог белог града, мрзовољног и некако уштројеног. Дванаести и његов шерет на белом мермеру ушли су у нашу спаваћу собу после ратова, када се смрт већ била преселила са насловне стране у црну хронику и читуље, на којима су лица живота замрзнутих у погрешном тренутку.

У Португалу се није ратовало. Изнад веселог овалног лица и белог мермера су две траке на којима се види плавичасто небо. Слика смрти претворена је у слику животне радости и "оног света" као егзистенције окупане светлошћу и белином. Савршена илузија за време усмљености, пропалих идеологија и изневерених обећања миленијаризма. Уместо спасења, ескапизам уметнут у белу гробљанску алеју.

Пре него што угасим светло, испред мене је увек исти приказ. Изнад главе, као испраћај у сан, у гипсани зид смо укуцали Богородицу. Сасвим оронула, али и даље лепа, умирујућа, са рукама склопљеним у молитви и погледом који зрачи ведрим спокојем. Ништа се није променило од када су објавили да је историја умрла. Тешко је живети без илузије спасења.

Сликана је у рано јутро, осветљава је зрак сунца и иза се једва назире протерана тама. У њеном миру се може препознати копрена која скрива божанску машину остављену да уради посао за нас, измоли оно што се увек некако измигољи, чак и онда када смо сигурни да је на дохват руке. У ниши, сасвим сама, она живима обећава бољи свет и вредно ради да мртви оду на праву страну. Њено лице се љушти, али та потрошеност само чини да делује уверљивије. Поручује нам да постоји неко ко води рачуна да човек оде на праву страну када се заврши живот обележен страховима и забранама. Зато њеним ликом почиње улица обећане радости, пут до смрти схваћене као почетак правог живота.

Вечност ми је увек деловала некако неуверљиво. Нисам успео да пригрлим илузију спасења која је оживљена у радосним лицима прошараној белини португалског гробља и каменим божанствима која је чувају. Мени је Дванаести поклатио слику слатке меланхолије, мог океанског осећања. Одлажем књигу, гасим светло и спремам се за сан.

The Bedroom

Zoran Ćirjaković

When I open the eyes, I always have the same view before me.

On the right side of the wall sits a white face, made from shells, with a huge blue eye and a stretched cloth ribbon resembling a tiny body. More joyous than threatening, it is there to welcome the spirits of the ancestors who arrive to Ouidah usually at the weekend, at dusk, with punishment, encouragement or just reminders. Higher up, to the right, is a blue picture, made for tourist in the likeness of hairdressers' shops where hair is cut under an electricity pole from which power can be stolen. One female and two male faces, only one smiling, but all three noticeably whitened. A nice life in Africa is usually white.

Up there, to the left, is a clutter of black spots and dotted lines, heads and hands caught up in a crowd. There's something odd about this canvas. It would look like a picture of rebellion were it not for everybody moving in a different direction. On the far left, an ancient Papuan face with a stingy smile is sitting nicely in a black trapeze. Imbued with the sense of melancholy, seems to be enjoying the union with God and the survival of self-destruction.

Four work pieces from the land of the black people (where artists remain nameless) make a roof over a happy Portuguese face which Twelfth discovered in a cemetery somewhere in Portugal. The face awaited him at the end of the alley of gaiety, with strings of frozen moments of happiness glued to the white marble. With a contagious smile, a loosened tie and mischief written all over his face, the picture

that each of my day has been starting with for a long time was now seeing Twelfth off and out of the Portuguese street of eternal joy. Death in the Balkans was different then, black and ugly, ever-present and calculated in large numbers, although dying happened far from the messy white city, ill tempered and somewhat anesthetised. Twelfth and his rascal on the white marble came into our bedroom after the wars, and after death moved from the front pages to the crime and disaster columns, and obituaries with faces of life frozen at the wrong moment. Portugal didn't go to war. Above the cheerful oval face and the white marble are two ribbons showing bluish sky. The picture of death has been changed into a picture of joy of life and of "the other side" as an overall existence bathed in the light and whiteness. What a perfect illusion for the time of solitude, failed ideologies and futile promises of milleniarism! Salvation is replaced by escapism of art into the white cemetery alley.

Before I switch the light off, I always have the same view before me. Above the headrest, as a farewell to a dream, is a picture of Mother of God nailed into the plaster wall. Although quite tatty, it's still beautiful, comforting, with the hands clasped in prayer and the look radiating cheerful repose. Nothing has changed since the news that history died was heralded. Living without the illusion of redemption is hard. It was made early in the morning; lit by a ray of sunshine with banished darkness barely discernible in the background. Her calm bares a veil behind which is a divine machine left there to do a job for us, making pleas for what always manages to escape somehow, even when we are sure it's within our reach. In the alcove, all alone, she offers promises of a better world to the living, and works hard so that the dead get to the right side. Her face is peeling, but the wear and tear makes her appear even more convincing. She sends a message out that there is someone who makes sure that we get to the right side once the life marked with fears and prohibitions is over. That is why her image is at the beginning of the road of promised joy, the road to death seen as the inauguration of a real life.

Eternity always seemed rather unconvincing. I haven't succeeded at embracing the illusion of salvation which is brought to life through cheerful faces, Portuguese cemetery bathed in dappled whiteness, and stone deities guarding it. Twelfth gave me a present; a painting of sweet melancholy, my oceanic feeling.

I put the book down, switch the light off and brace myself for a dream.

Слика пролазног свијета Зорица Чубровић

Сваки долазак Александра Рафајловића у Котор био је унапријед осмишљен и испланиран до сваког детаља о чему је говорио његов роковник са беспрекорно исписаним именима цркава, музеја, ризница које је том приликом требало да обиђе. У сусретима самном, архитектом у Регионалном заводу за заштиту споменика културе Котора, разговарао је о начину на који може да стигне до

удаљених црквица Боке чије су унутрашњости чувале аутентичне фреске, иконостасе или само понеку од икона бококторске сликарске школе Димитријевић-Рафаиловић. Била сам у прилици да му укажем на новооткривене иконе у Калиможу, царске двери у Петријевићима, икону из цркве Светог Вартоломеја у Кримовици, иконе у Светом Јовану на Сврчку (Морињ), дјела у Рисну ...

Његов наступ дјеловао ми је као изненадни љетњи пљусак и питала сам се, да ли ће наићи на погодно тло и освјетити цијели крај, или ће произвести мању љетњу непогоду...

Јер, у тако кратком времену стићи на та међусобно удаљена често скровита одредишта, ступити у контакт са туторима црква, изнијети иконе на дневну свјетлост, фотографисати, вратити иконе на њихово мјесто... Подразумијевало се да то није неизводљиво, али личило је на авантуру са непредвидљивим исходом.

Нисмо успијевали, осим у рјеђим случајевима, да се сретнемо након завршених експедиција, али путем телефона бих сазнала до којих споменика је стигао и које су сада фреске, ансамбли и иконе постале дио његовог инвентара дјела Бококторско-сликарске школе за који сам слутила да ће бити најпотпунији, најцјеловитији до сада. И колико је то важан посао, имати архив једног времена, потпуну слику несталог свијета, мозаика чије су коцкице расуте, бачене у бескрај, изгубљене...

Оно што је чинио сваки пут при поновном доласку било је фасцинирајуће, јер никакве поклоне нисмо очекивали а посебно не такве вриједности! При поздраву уручио би ми по неколико примјерака уредно спакованих и описаних ДВД-а за мене, за библиотеку Завода, за сараднике. Садржавали су све фотографије са обрађеним легендама до тог тренутка прикупљених дјела Бококторске иконописне школе. Такве дарове добијали би редовно историчари умјетности са којима се сретао у музејима, кустоси збирки, конзерватори, директори, равнатељи, свештеници...

Picture of a Lost World Zorica Čubrović

Every trip Aleksandar Rafajlović made to Kotor was carefully planned to the last detail, the proof of which is found in his organiser containing impeccably written names of every church, museum, crypt he had planned to visit. During meetings with me, an architect at the Regional Institute for Protection of Cultural Monuments of Kotor, he discussed the ways of reaching remote churches around Boka Kotorska which housed authentic frescoes, iconostases or an odd icon from the Dimitrijević-Rafajlović Boka Kotorska School of Icon Painting. I was in a position to give him directions to the newly discovered icons at Kalimoža, the royal gates at Petrijevići, an icon in the Church of Saint Bartholomew at Krimovica, icons in the Church of Saint John at Svrčak (Morinj), works in Risan....

His approach seemed, sometimes, like a sudden summer shower which made me ask myself whether it'll find a fertile soil and bring refreshment to the whole area, or it'll turn into a minor summer storm... Because, getting quickly to all those remote and often secluded destinations, meeting church guardians, bringing icons out and exposing them to the day light, photo shooting them, placing them back.....It was not considered impossible but it resembled an adventure with an unknown outcome.

We failed to meet, except on rare occasions, after the missions were completed, but I would find over the phone which monuments he had managed to get to and which frescoes, ensembles and icons became part of his inventory of the works from the Boka Kotorska School of Icon Painting which I suspected would become the most comprehensive one so far. And how important the job was, creating an archive of an era, a complete picture of a lost world, a mosaic whose tiles have been scattered around, thrown into infinity, missing.....

What he did, every time he came, was fascinating because of the gifts he would bring with him. After saying hello, he would present me with several copies of neatly packed DVDs with explanations - for me, the Institute's library, the associates. They comprised all the photographs, with legends sorted out, of the works from the Boka Kotorska School of Icon Painting that had been collected up until then. Such gifts were regularly bestowed upon art historians that he met at museums, to collection curators, conservator-restorers, directors, managers, priests.....

Знам ја добро такве као што је он Здравко Јоксимовић

Такви као што је он увек праве нешто велико. Када би такви као он правили неку штету и штета би била велика. Зато такви као што је он и треба да се баве уметношћу, јер другачије не би ваљало. Када се такви као што је он нађу у сфери духа то најчешће изађе на добро јер дух према таквима зна да буде дарегљив и да им

покаже пут. Тада можемо да одахнемо.

Такви као он увек имају гладне очи за нешто лепо, за неки детаљ, за неко визуелно разумевање ствари, за малу сеансу са духом, за то увек нађу времена. И кад би неке ствари на први поглед изгледале мале и неважне он би их претварао у велике и необичне и оне би тада већ биле достојне и његове и наше пажње. Такви као што је он морају нешто наочиглед своју да производе. Њима мора да се догађа уметност. Тада они гледају своја посла.

Такви као он не праве фотографије јер они не гледају на свет очима фоторафа. Такви као он у свему виде слике, сликају и када су са апаратом у руци. Он зна да све што се налази у излогу његових слика можете наћи у радњи његових фотографија.

Такви као он врло су незгодни – обично знају шта хоће и инсистирају на томе. То је на овим просторима ретка и непожељна особина и људи се често клоне таквих особа. Овакво друштво, као што је наше, такве као што је он не подносе, нити разуме. Такви као он умеју да буду загуљени. И, што је најгоре, вечито су незадовољни. Ипак, колико год то неразумно звучало, такви покрећу овај свет.

Боље да не размишљамо шта би се догодило када би се такви као што је он посветили чињеницама, бројевима или не дај боже законима. Са рукама број већим добро је што није касарин. Могао је бити било шта: каменорезац, пекар, шустер, вулканизер. Није му се дало. Са оком портретисте, дресираном за лица људи, могао је бити савршен кућепазитељ, исповедник наш и иследник, али није, на сву срећу. Кад видим како се удвара биљкама, баш као баштован, свашта помислим. Он зна и са зачинама као и са пигментима. То иде уз њега као што иде једно с другим.

Дисциплина, систематичност и упорност, то је он, и нескривена жеља за равноправном расподелом правде и истине, ако је то уопште могуће.

Такви као што је он могу да причају дуго са истим жаром на крају као и на почетку. За такве све је некаква прича, све има свој заплет а крај ће стићи кад му дође време. Исто толико колико воли да прича, воли и да буде слушан. Такви као што је он уживају у нашој пажњи према њима. На сву срећу у Београду нема много таквих; заправо, таквих као што је он има мање него што то показује званична статистика. Око десетак. Али и то је више него довољно. Таквима треба унапред дати све, јер они ће све то кад тад заслужити. Такви као он троше се у току целог дана. Ноћу ваљда спавају. Када се обнављају и како, е, то је тајна. Такве као што је он обнавља некаква непозната сила. Она се не види голим оком. Нема је ни на нету, ни на небу. Званично не постоји. Колике су јој залихе, ни то се не зна, и то је такође тајна. Ма колико то чудно изгледало, уме да буде одан.

Никад га нисам чуо да се извињава. Због ових речи заволеће ме његова жена. Када дели савете, очекује да их примите као наши суседи причест: да зинете, затворите очи и прогутате. Таквима као што је он задатак стоји као униформа. Његова

дужност препознаје само оно што се мора, јер кад се мора, то, и да је тешко, мора бити да је могуће. У све што се упушта на граници је остваривог. Такви у томе налазе смисао, то их покреће и мотивише. Наравно, они су сами своји целати и од себе највише и очекују. Само неком таквом може пасти на памет да врати своју породичну историју неколико векова уназад, да својим прецима сликарима посвети десетак година живота. Наиме, онога дана када је обилазећи цркве по Боки одлучио да започне посао, сакупи познато и све оно што је негде морало да постоји, а још увек је било неоткривено, расуто и непевезано, решио је да их врати на упражњено место које у историји уметности заслужују. За такве као што је он, исцрпљујући и дугорочни послови су више од изазова. Ово је био управо такав посао који чека баш такве као што је он. Десетогодишње путовање, обилажење цркава, музеја и збирки, овом изложбом ускоро ће бити окончано. Када такви као што је он приведу неки посао крају, појави се оно што су они знали још на почетку. Пред нама је далеко најобимнија документација о бококторским сликарима. Тринаест хиљада обрађених фотографија. По први пут, скоро све што је једанаест његових предака насликало, а доспело до наших дана, налази се на једном месту. Да се разумемо, само зато што је такав какав је, стигао је до циља. Такви као он када нешто раде раде то до краја. Питање је да ли би нека државна институција била у стању да уради тако нешто као што је он урадио. На нашу срећу он је унапред знао одговор.

Када сам му саопштио да ћу написати нешто о њему, редовно ме је звао сваког дана да пита како напредујем.

Мада је мени познат човек који је као и он, можда и бољи, али нећемо сад о њему.

Знам ја добро такве као што је он, али већ када сам се нашао са њим у истом кавезу, гледам да му не дирам чинију с ручком. И то би требало да буде довољно, али ни то није све, далеко од тога.

Знам ја добро такве као што је он, али већ када сам се нашао са њим у истом кавезу, гледам да му не дирам чинију с ручком. И то би требало да буде довољно, али ни то није све, далеко од тога.

I Know People Like Him Very Well

Zdravko Joksimović

People like him always make something big. If they were to cause damage, that also would be big. That is why his sort of people ought to be involved in art because any other way would be no good. When such people find themselves in the sphere of spirit, it generally ends well because the spirit is usually generous and shows them directions. And that is when we can unwind.

Eyes of the people like him are always hungry for something beautiful, seeking a detail, a visual understanding of things, a small séance, always making time for everything. Even if things appear small and insignificant at first, he will change them into something big and intriguing so they will be worthy of his, and our, attention. People like him are compelled to create before their very eyes. Art must happen to them. Then they resort to minding their own business.

People like him don't make photographs because they don't see the world with the eyes of a photographer. They see paintings everywhere; they make paintings even with a camera in their hands. He knows that whatever is on display in his paintings is to be found in the shop of his photographs.

People like him are rather difficult – they usually know what they want and insist on having things their way. In this country it is a rare and undesirable quality and individuals that possess them are usually avoided. Society such as ours can't stand people like him, nor can it understand them.

People of his kind can be difficult to get on. What's worse, they are forever disgruntled. Still, however insane this may sound, people like him move the world.

I'd better not think what might happen if people like him decided to dedicate themselves to dealing with facts, numbers, or perish the thought, the law. With the hands a size too large it's a good job he isn't a butcher. He could be anything: stonemason, baker, shoe maker, tire mechanic. He was down on his luck. With the eye of a portrait artist, trained for people's faces, he would have made a perfect concierge, priest, police investigator but, to our luck, he is none of that. When I see him sweet-talking to plants, like a proper gardener, my brain starts pondering. He understands herbs in much the same way as he understands pigments. This is him; in much the same way herbs and pigments are, too.

Discipline, meticulousness, perseverance is what he is about, together with his apparent desire for equal distribution of justice and truth, if possible.

People like him can talk for a long time with the same passion at the end as in the beginning. They see a story in all things, everything has a narrative and the end happens when the time is right. As much as he likes to talk, he also likes to be heard. People like him enjoy our attention. Luckily, there aren't too many people like him in Belgrade: in fact, they are fewer than the official statistics reveal. About ten. But,

that is more than enough. Such people should be given everything in advance because, sooner or later, they earn it anyway. People like him burn their energy all day long. I guess they sleep at night. When they perk up, and how, remains a mystery. People like them are restored by an unknown force. The force isn't visible to the naked eye. It isn't to be found on the Net or in the sky. Officially, it doesn't exist. Even its reserves are not known and remain a secret.

However strange this may seem, he can be loyal.

I've never heard him apologize. His wife will love me for these words. When giving advice, he expects you to take it the same way our neighbours receive communion: swallow it with open mouth and closed eyes. To people like him a task feels like a uniform, a perfect fit. His duty recognizes only what must be done because whatever might need doing, even in the face of difficulty, ought to be possible. Everything he gets involved with touches on the borders of the possible. Such people find sense in it, and are moved and motivated by it. They are, unsurprisingly, their own executioners and expect the best from themselves. Only someone like him can think of turning his family history back a few centuries, and dedicating 10 years of his life to studying his ancestors - painters. Namely, the day he spent visiting churches around Boka Kotorska, he decided to embark on the task and put together the known material, that which existed somewhere but lay undiscovered, scattered about and detached, he also decided to put them all back in their deserved, but vacant, place in the history of art. For people like him, exhausting and long-lasting jobs are more than a challenge. This was exactly a job like that, the one that awaited someone like him to see to it. With this exhibition, the ten-year enterprise, including visits to churches, museums, collections, will soon draw to a close. When people like him finish a job, they get what they already knew at the time they were starting out. We have here a most comprehensive documentation on Boka Kotorska painters. 13.000 sorted photographs. For the first time, almost everything made by his eleven ancestors -and preserved to the present time - is to be found in one place. Let's be clear; he made it because of the way he is. People like him always do their best, whatever task they set out to do. It is debatable whether a state institution would be capable of doing what he did. Luckily for us, he already knew the answer.

When I told him that I was going to write a piece on him, he phoned me day after day, without fail, to check my progress. Although I know a man who is like him, maybe even better, shan't discuss him now.

I know people like him very well and, since I find myself in the same cage with him, I try not to touch his lunch bowl. This should be it but it isn't; far from it.

O родослову

Оливера Ђурђевић

Када бих знала као Индијанци да дајем имена људима, по природним појавама, Александра Рафајловића бих назвала Облак Смисла Смеха Радости. Тако би се он звао, без обзира на своје предке, или баш због њих. Нажалост, ја нисам Индијанка, смисао није природна појава, или можда јесте, можда временом постаје генетски. Кажу да је смех својствен само човеку, а ја не верујем у то, као што не верујем да се радују само људи. Александра прво знам по смеху. Тај његов смех је посебан, издваја га од свих других људи, од свих других бића, то знам након година и година дружења с њим, и исто толико година упознавања других људи. После сам сазнала и како се зове и да студира сликарство у класи професора Петровића, открио ми је одмах шта чита, сећам се био је то „Рибњак“ Ремизова... Увек је путовао, увек на тим путовањима радио, слао разгледнице као радост, обавезно стизао на октобарски, београдски, сајам књига. Морам да признам да сам увек, а углавном смо ишли заједно на тај сајам, као на неки тајни састанак, очекивала из године у годину, да ће се баш те године појавити књига коју је Александар написао. Роман, збирка прича, есеја... Јер, он је поред тога што је сликар, а то се види и на његовим сликама, сјајан приповедач...Сада знам да сам страшно грешила што његове усмене приче у разним приликама нисам снимала, нарочито оне после повратка са путовања. Увек сам била сигурна да он, тајно пише роман, књиге геопоетичких путописа, другачије, а сличне онима које је писао Кенет Вајт, есеја, попут оног Путовање Неба и Земље, попут сваког његовог ауторског текста или наслова за изложбе: Сликано место, Улица радости, Слика сам Аиртона Сену, Посао, Јубилеј 50, СМЛХЛ, Руке грешних... Његов вишегодишњи пројекат Дванаести није ништа друго него још једно настојање да се савлада тишина, она преголема тишина која се спустила попут магле над животима и радом најдуговечније породичне сликарске радионице у Европи, над Димитријем дескалом његовим потомцима, и потомцима потомака... Тако од XVII до XXI века, до дванаестог, Александра. Замишљај ту преголему, наизглед непрозирну, влажну, тишину, замишљај и пределе и време у коме делају, у коме раде свој посао „грешним рукама“, присећај се свих прича, перипетија, доживљаја и догађаја који су пратили ову експедицију, као невероватних дубровачких згода и незгода, дозвола и забрана, скалина о којима сам од Александра Рафајловића слушала и које би могле постати и роман, али чини ми се да на неки начин ова изложба, Дванаести то и јесте, зато што Александар Рафајловић уме да се смеје. Уме да се радосно смеје забораву и тишини, уме да згусне и време, и места, и путовања у Смисао. Речи су сигурно претесне за сваки живот, тишина преголема, фотографија само фрагмент, али смех, радост, када се обави неки посао упркос бројним бесмислицама, потире узалудност, потврђујући да уметност има смисла, увек. То добро зна Александар Рафајловић који би се могао звати и Облак Смисла Смеха Радости.

On Genealogy

Olivera Đurđević

Wish I could give names to people after natural phenomena, like Native American Indians do. In that case, Aleksandar Rafajlović would be called the Cloud of Sense Laughter and Joy. That would be his name, regardless of his ancestors, or perhaps because of them. Unfortunately, I'm not a Native American; sense is not a natural phenomenon, or maybe it is, maybe with time it becomes genetic. It is said that laughter is a human trait but I don't believe it, as I don't believe that only people experience joy. I first knew Aleksandar through his laughter. It is unique and makes him stand out from the crowd, from all other beings, which I became aware of after years and years of being friends with him, and the same amount of time I've spent getting to know other people. I later learned his name and that he studied painting under professor Petrović; he also told me right away what he was reading at the time... it was "The Pond" by Remizov.... He always travelled, he always worked while travelling, he sent postcards for joy, and every time made it to the Belgrade Book Fair in October. I must confess that each time we went to the fair, and we usually did so together, as if being on a secret date, I expected, like I've been doing for years, to see a book written by Aleksandar. A novel, a collection of stories, essays.... Because... apart from being a painter; his work makes this obvious, he is a narrator. I know now that I've made a terrible mistake, and not just once, failing to record many of his spoken narratives, especially accounts of his travels. I was always certain that he was secretly writing a novel, geopoetic travelogues, in a style different, yet similar to that of Kenneth White essays such as The Journey of Heaven and Earth, or like each of his auctorial texts or exhibition titles: Painted Place, The Street of Joy, I Painted Ayrton Senna, The Job, Jubilee 50, SMLXL, The Hands of the Sinful... His years-long project Twelve is nothing but another attempt to conquer silence, the massive calm that has descended

like a fog on the lives and works of the longest-running family art workshop in Europe, above Dimitrije Daskal, his descendants, and the descendants of their descendants.....Thus it continues, from the 17th century to the 21st, till the twelfth, Aleksandar. I keep imagining the huge, seemingly unclear, damp calm and I envisage the scenery and time in which they work, and do their job with the “sinful hands”; I recall all the stories, escapades, incidents and events which followed this expedition; I relive in my mind the incredible Dubrovnik adventures full of okays and no-nos, staircases which I heard Aleksandar Rafajlović talk about; I evoke stories which could make a novel, and in a way, this exhibition, The Twelfth seems to one because Aleksandar Rafajlović knows how to laugh. He knows how to laugh in the face of oblivion and tranquility, knows how to bring together time, places, journeys into Sense. Words are, indeed, too confined to describe each life, silence too big, a photograph a mere fragment, but laughter and joy, following a job finished despite numerous absurdities, cancel futility and prove that art does make sense, always. Aleksandar Rafajlović, whose name could very well be the Cloud of Sense Laughter and Joy, knows this only too well.

Боја у венама

Саво Поповић

У приказима-критикама ликовних изложби нисам препотентно просуђивао: ово ваља, оно не ваља. Мерио сам да ли је сувише овог, недовољно оног. Најбоље је било - да цитирам Ролана Барта - кад бих осетио “Тако је!”. Штавише: “Ово је за мене!” С тим да то “зе мене” није ни субјективно ни егзистенцијално, већ ничеовско...

Текст о новом пројекту Александра Рафајловића “Дванаести” може да почне и другачије.

Оне осетљивог носа изненадни мирис, воњ – враћа у заборављени простор младости, у давно напуштеном уџбенику папирната “хаљиница” неког колача којом је обележена “важна” страница враћа у заборављено сунчано поподне, на мансарду над северним морем...

Кад сам угледао два вршна реда замишљеног Рафајловићевог “иконостаса” с истим узбуђењем сам се вратио у Музеј младог Пикаса у Барселони од пре четврт века. Тада сам након његових дечијих и тинејџерских радова видео његову интерпретацију Веласкезових Инфанткиња.

На иконостасима два вршна реда припадају – један старозаветним пророцима и патријарсима или дванаесторици Јаковљевић синова, други – дванаесторици апостола.

Оба Рафајловићева “вршна реда” припадају једанаесторици његових предака сликара бококторске иконописачке школе а дванаести је он. У једном реду видимо и надплате, шаке које држе кистове над карактеристичним фрагментима, у другом реду шаке у гесту оне Христове која благосиља – окренуте

дланом – потписују преци своја имена. Инверзно јер су окренути посматрачу.

Од прве фотографије којом је током студија забележио једну од икона својих далеких предака упалио је ватру која интензивно букти последњих десет година: снимљено је више хиљада фотографија – 650 икона које су преци насликали обишавши 90 локација. Све то је фрагментарно забележено на паноима “Експедиције”. Ликовни израз, карактер предака је тако постао интегрални део личности савременог ликовног ствараоца, а омаж је изродио јединствено уметничко дело које је централни део “Дванаестог”. Управо тај централни део носи веома истанчано, безмало неодрживо стање дискурса: наративност је разграђена а историја сликарске породице је ипак остала читљивом. Сем срећног исхода који се овде приписује аутору – томе можемо додати и задовољство у успеху: јунаштво је одржавати мимезис (ликовног) језика, извор великих задовољстава, на начин тако радикално двосмислен а да представа никад не подлеже неискрености.

Дакле дванаести нам узгред, иако му то није била намера, поручује да је авангарда увек само прогресивна, еманципована форма минуле културе, данас исходи из јуче.

Ако са узбуђењем и задовољством промичемо Рафајловићевим делом то је зато што је оно настало са узбуђењем и задовољством. Са тим осећањима и њему особеним полетом водио нас је сад својом експедицијом, као и раније гробљима, небеским плаветнилом са једним галебом, тако само гледали сушом распуку земљу, гондоле са вешом... Тако је сликар без ког се не може замислити савремена ликовна сцена Србије на особен начин приредио омаж својим прецима.

За разлику од у многамо заморене савремене уметности која чини непрестани напор да би заобишла размену, овде искреност и полет рађају дело које пуни, прожима понесеношћу, које потиче из културе и не раскида са њом. Ту можемо тражити и наћи и особеност и виталност Рафајловићевог стваралаштва. Можемо бити сигурни да ће време дометнути његовој вредности као сто ће многим одузети.

Као што је заморно гледати дугачке видеорадове, читати опширне текстове ипак је потребно напоменути да постоје на овој изложби два читалачка резима, о оба је мислио и сам аутор. Једним промичемо брзо, други ништа не прескаче – он одмерава, приљубљује се уз слику, икону, представу - чита се марљивошћу и заузимањем.

Colour in the Veins

Savo Popović

In my reviews of art exhibitions I am not inclined to make condescending observations saying that something is good or bad. I try to establish whether there is enough of something like this or not enough of something like that. It feels best when I think – in the words

of Roland Barthes –“That’s it!”. Or even better “This is for me!” Only the “for me” bit is not really a subjective or existentialistic notion, but Nietzschean.....

The text about a new project by Aleksandra Rafajlović “The Twelfth” can also have a different beginning. Those with more delicate noses are taken back to the forgotten corners of their youth by a sudden smell, a whiff. In a long-forgotten text book, a little paper cake holder - left there to mark an “important” page – invokes memories of a forgotten sunny afternoon, of a loft overlooking the North Sea.... When I saw the two top tiers of Rafajlović’s imaginary iconostasis, I felt the same kind of passion which sent me 25 years back in time, to the Picasso Museum in Barcelona. Having seen his early budding works, I saw now his interpretation of Velázquez and his Portraits of the Infanta.

The top tiers of the iconostasis are dedicated a) to the prophets and patriarch from the Old Testament or the twelve sons of Jacob, and b) to the twelve apostles. Both of Rafajlović’s top tiers are dedicated to his eleven ancestors; painters from the icon painting school of Boka Kotorska, and to himself, Aleksandar the Twelfth. In one tier we see upper arms and hands with paint brushes hovering over particular fragments, in the other we see hands held in much the same way that Christ held his while offering a blessing – the palm upturned – the ancestors signing their names facing the observer.

Since his first photograph of an icon, made by one of his ancestors and taken by him as a student, started a fever which lasted the past ten years, several thousand photographs have been made – of 600 icons, on 80 locations.

All this is fragmentally presented on the display panels of “Expedition”. Artistic expression and ancestors’ characters thus became an essential personality feature of the contemporary artist, while the homage resulted in the unique art piece coming out into the light of day and becoming the centerpiece of the “Twelfth”.

The very centerpiece delivers quite a delicate, almost untenable discourse: the narrative dispersed but the history of the artist’s family nonetheless readable. Apart from the happy ending, attributed to the artist, satisfaction concerning the success is also felt. Preserving the expression of mimetic language in the work of art and the source of great fulfillment, in a way so radically ambiguous - yet the show never falls short in communicating sincerity - was quite a challenge. So, incidentally and unintentionally, the Twelfth tells us that the avant-garde is always simple a progressive, emancipated form of a bygone culture, the today coming out of the yesterday.

If excitement and pleasure are experienced while we look at his work, it is because the work was born out of excitement and pleasure. Such sentiment and the artist’s peculiar sort of enthusiasm over his expedition are taking us now, like before, through cemeteries, the blueness of the sky with one seagull, scorched and cracked earth, gondolas with the washing....This is how the artist, which Serbia’s contemporary art scene cannot be seen without, paid homage to his

ancestors in a very unusual way.

Unlike the fatigued contemporary art, constantly making efforts to escape adjustments, here we see sincerity and eagerness produce a work of art, possessed of overwhelming and pervading drive, and with preserved ties to the culture which it stemmed from. Here we can look for, and find, ways to explain Rafajlović’s creativity and his artistic vitality. We can be certain that time will add something to his art as it will take something out of other artists.

Since viewing long video works is tiring, as is reading large texts, it is worth mentioning two reading styles that exist at this exhibition; both thought of by the author himself. One makes us go fast, the other misses nothing – it examines, sticks to the painting, icon, the show – we read with meticulousness and interest.

Kontakt/Contact: **Aleksandar Rafajlović**, Dubrovačka 16, 11080 Zemun, Srbija, tel: 00381 621747764, e-mail: vmr@eunet.rs rafajlovic12@gmail.com

Емисија **Арт зона: Дванаести**: Александар Рафајловић, ауторке **Данијеле Пурешевић**, РТС, 2015.

У емисији посвећеној овом јединственом истраживачко-уметничком подухвату говоре Александар Рафајловић и фотограф Александар Милосављевић, који су заједно једну деценију трагали и документовали стваралаштво иконописачке породице, историчар уметности, проф. др Ненад Макуљевић, вајар Здравко Јоксимовић, историчарка уметности Рајка Бошковић, новинари: Зоран Ћирјаковић, Оливера Ђурђевић, Саво Поповић, уз епозодну улогу мултимедијалног уметника Драгана Папића.

https://youtu.be/asB_I8nBX14

TV show **Art Zone: The Twelfth**: Aleksandar Rafajlović, author **Daniela Purešević**, RTS, 2015

In the show, dedicated to this unique artistic and research venture, participate Aleksandar Rafajlović and photographer Aleksandar Milosavljević, who spent a decade in searching for and documenting the artistic creation of the icon-painting family; art historian, prof. dr Nenad Makuljević, sculptor Zdravko Joksimović, art historian Rajko Bošković; journalists: Zoran Ćirjaković, Olivera Đurđević and Savo Popović; with the walk-on role of multimedia artist Dragan Papić.

Izdavači/Publishers:

OJU „Музеји“, Kotor i JU Polimski muzej, Berane

Za izdavače/ For the publishers:

Dušan Medin i Violeta Folić

Dizajn/Design:

Antun Gverović

Prevod na engleski/Translation to English:

Vesna Hill i Ivona Fregl

Štampa/Printing:

Biro konto. Herceg Novi

Tiraž/Circulation

300

MUZEJI KOTOR

Polimski muzej Berane

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-717-04-0 (Музеји Kotor)
ISBN 978-86-907265-3-0 (Polimski muzej)
COBISS.CG-ID 38423568